Pléh Csaba

A tudománypolitika és a menedzserek[1]

Nem igyekszem általánosságban – és különösen nem elemzően – hozzászólni a tudomány társadalmi szerepének és társadalmi támogatásának-irányításának kérdéséhez. Ehelyett karcolatokat adok a 70 éves gyakorló tudós tapasztalatai alapján. Listaszerű figyelmeztetéssort szeretnék nyújtani arról, milyen feszültségek húzódnak a tudósok sajátérték- és viselkedésrendje, valamint a menedzserek rendje között, s miben lehet az egyes szakdiszciplínáknak sajátos mondandójuk ahhoz, merre is haladhatna a professzionális és a politikusi tudománypolitika, milyen háttérbe szorult mozzanatokat emelhetne be újra a mérlegelésébe.

Íme, a lista:

– politika és tudománypolitika,
– komprehenzivitás és súlyozás,
– Máté-hatás és finomításai – pénz, hírnév és emberi tényezők,
– verseny és biztonság,
– a jutalmazó rendszer és válsága.

Amikor a tudósokat és menedzsereket hasonlítom össze, mindig karikaturisztikusan teszem: nincsenek ennyire „tiszta" tudósok és ennyire rámenős menedzserek. A viták és feszültségek megértését segíti a túlzás.

[1] Köszönöm Demeter Tamás és Fábri György észrevételeit. Volt, amit megfogadtam.

Politika és tudománypolitika

Napjainkban a világon az egyik központi tudománypolitikai kérdés a tudománypolitika és a politika viszonya. A tudomány művelőinek körében évtizedek óta közsirám, hogy a konzervatív kormányok elhanyagolják a tudomány (vagy közelebbről az alaptudomány, különösen a társadalomtudomány) támogatását, pedig a valóságban saját amerikai gazdaságpolitikájukban is egy tudományos iskolára, a chicagói közgazdaságtanra építenek – hangzott a vád Ronald Reagan ellen. Különösen a konzervatívok – mint például Margaret Thatcher – elitellenességükben megfeledkeztek arról, hogy az egyenlősíteni kívánt elit hozza a legtöbbet az országnak mind anyagilag (ahogy a mai brit ERC győztes statisztikák mutatják), mind jelképesen, mind innovációs következményeiben.

Megjelent ez a tudományos elitellenesség a szabad magyar politika első két évtizedében nálunk is, fura mód liberális politikai köntösben, de az angolszász konzervatívok számára kedves gazdaságfilozófiát követve: Kóka János egykori politikusi nyilatkozataiban és az általa, valamint a Magyar Bálint által vezényelt vagy támogatott Boda Miklós-féle innovációs politikában, amely az innovációnak akarta alárendelni a tudományt is. Magyar szemmel meglepő módon a jelenlegi konzervatív vezetés az új innovációs törvénnyel és intézményeivel – a tudós, korábbi MTA-elnök Pálinkás József irányításával – ugyanezt a fonalat vette fel. Az új törekvés lényeges eleme a tudomány érdekeinek alárendelése az innovációnak és fejlesztéspolitikának, s a források központosított allokálása, a forráselosztás államigazgatási logikának való alárendelése. Ennek két oldala van: egyrészt az általános erőforrás gondolata, az a felfogás, hogy minden mindenhova átcsoportosítható, másrészt az abban való hit, hogy a rövid távú monetáris „hatékonyságszemlélet" (accountability) leegyszerűsített megkövetelése érvényes minden közszolgáltatásban, amibe besorolták a tudományt is.

Különösen az utóbbiban mindannyian a politikai akaratnak való alávetést látjuk. Véleményem szerint azonban itt ennél átfogóbb folyamatokról van szó, amit többek között a politikai palettán való átívelés is jól mutat. Itt a menedzseri, vállalatirányítási és az utasításos „nagytudományi" logika jelenik meg, szemben a tudósok – vélt vagy létező – önirányításával és érdekmentes megismerésvágyával.

Howard Silver – évtizedekig (1988-tól) az USA társadalomtudományi bizottságainak egyik vezetője, politológus és afféle társadalomtudományi lobbista – ironikusan összefoglalta, hogy az egykori reagani politika tudomány- és különösen társadalomtudomány-ellenességének az a konzervatív hiedelemrendszer volt az alapja, hogy a „nagy társadalom"

álmának megfelelően a modern amerikai társadalomtudósok – főként a szociológusok és a pszichológusok – alapvetően (az ottani értelemben) liberális politikákat támogatnak (szegények esélyei, egyenlőség), és személyes meggyőződésük, hogy liberális emberek művelik azokat (Silver 2014). Az ilyen tudományon kívüli megfontolásokból induló konzervatív elítélés a nevetségessé tétel retorikáján alapult. Az amerikai kongresszusban maguk a politikusok vállalták fel, hogy szerintük nevetséges és bemutatásukban igen lokális érdekű, kis távlatú kutatásokat gúnyoljanak ki. Nálunk ezt a retorikát néhány éve főként a konzervatív sajtó valósította meg a „filozófusok ügye" kapcsán.

Eközben azonban – és ezért érdemes az amerikai helyzetre egy nemzedék múltán is emlékezni – maga a reagani társadalompolitika egy kemény társadalomtudományon, a neoliberális chicagói iskola gazdasági felfogásán alapult. Ráadásul maguk a politikusok is saját kampányaikban a társadalomtudomány módszereit és eredményeit alkalmazzák. Az USA-ban ennek a gúnyolódó retorikának paradox hatása volt. Mint Silver rámutat, éppen a nevetségessé tételre törekvő kongresszusi politikai viták vezettek el a megalapozott (evidence based) alkalmazott társadalomtudomány igényéhez. Végső soron nem leépítették, hanem javították a társadalomtudományt (Silver 2014).

A politika és tudománypolitika viszonyának kulcsdilemmája két mozzanatban fogalmazható meg – amelyekben az „autonóm tudósi" és a „menedzseri" szempont szembeállítható –, nevezetesen: a tudomány autonómiájának kérdése és a tudomány finanszírozásának súlyozási szempontjai.

A tudomány autonómiája és a finanszírozó szempontjai

A modern tudomány önképe Galilei óta a szabad vizsgálódás és az autonómia köré épül. Ezt deklarálja ma a magyar alaptörvény is. Ugyanakkor a politikus számára ez az autonómiaigény állandó fenyegetés, és kicsúszva a társadalmi-politikai kontroll hatálya alól a tudomány úgymond önfenntartó kaszttá válik. Boda Miklóssal – a tudomány- és innovációpolitikát, akkor a tudomány autonómiáját s bizonyos értelemben ezzel a szabadságát megkérdőjelező vezető képviselőjével – majd egy évtizede erről folytattam vitát, amely egyik felet sem győzte meg (Pléh 2006). A tudomány szabadsága melletti fő érveim intellektuálisak voltak. A vizsgálódásaiban szabad, kíváncsiság irányította kutatás kognitív elő-

nye vagy legalábbis lehetősége a váratlan kapcsolatok kialakítása távoli területek között, a valóban váratlan, nem betervezhető felfedezések és a komplex, áttekintő szemlélet lehetővé tétele, sőt egyesen kultivációja. Hozzátettem ehhez egy paradox anyagi szempontot is. Az autonómia társadalmi tűrése, sőt biztosítása teszi lehetővé, hogy a tudósok célja ne maga az erőforrások megszerzése legyen. Ennek komikus példáira még emlékszünk a Kádár-korszakból, ahol az erőforrásokért (vagy meghallgatásért) küzdő tudósok egyszer csak ott találták magukat pártközponti hivatalnokként.

Amellett is érveltem, hogy a látszólag bensőséges kasztrendszer az autonómia keretében háromszáz év alatt kidolgozott „belső ellenőrzés", a peer review rendszere révén nagyon is szigorú kontrollt működtet. Ezt ma kiegészíteném egy fontos értelmező mozzanattal. A politikus – biztos saját társas köreiből kiindulva – gyakran félreismerve tekinti kasztnak a tudósokat. Nem veszi észre, hogy ez az a szféra, amely – csak részben a finanszírozás miatt, de a dicsőség miatt is – az igen éles verseny világa. Ha segíteni akar – és valóban tud is – a politika, éppen abban kell segítsen, hogy ez a verseny fair legyen, diszkriminációk, előjogok és előítéletek nélküli. A politika azonban mindig nagyobb szerepre tör, mindig azt észleli, hogy az emberi döntések személyi döntések, akkor pedig miért ne mi hoznánk meg ezeket.

Komprehenzivitás és súlyozás

Természetesen a tudósok és a tudománypolitika kapcsolatának visszatérő kérdése, hogy mindenki szerint a saját tudománya a legfontosabb. Optimális esetben az irányításnak – legyen az egyetemi, akadémiai, államigazgatási jellegű – kétféle széthúzó igényt kell kiegyenlítenie vagy inkább egyensúlyozni, nevezetesen:

a) nem lehetünk mindenben jók – *azt kell támogatni, amiben a hazai tudomány kiemelkedő,* különösen egy szerény lehetőségekkel rendelkező országban;
b) *egy „magára adó" kultúrának* átfogóan *kell törődnie a világ megismerésével és alakításával.* Valamennyi alapkutatásra minden területen szükség van, például azért is, hogy ne elavult, megkövesedett dolgokat tanítsunk a jövő értelmiségének, és hogy összeköttetésben maradjunk a nagyvilággal.

Sok minden szól a kiemelés, a súlyozás mellett, akár gazdasági érdekek is. Érveket lehet találni a hazai teljesítmények tudománymetriai elemzésében is (Kampis–Soós–Gulyás 2011). Ugyanakkor a dolgok nem triviá-

lisak. Mint Schubert András és Vasas Lívia a szomszédos országokkal összevetve rámutat, nem mindig a nagy volumenű kutatások a legszínvonalasabbak (Schubert–Vasas 2010) – itt szinte miniben látható egy kis tudomány–nagy tudomány dilemma. Hogy magunkat dicsérjem, a kis kutatólétszámú s viszonylag szerény (például a csehekhez képest) kibocsátású magyar kísérleti pszichológia igen nívós lapokban és magas hivatkozásokkal tűnik ki számos szomszédos országhoz képest. Mindenesetre a hazai tudományfinanszírozás lépett. A Nemzeti Agykutatási Program egy minden tekintetben (hagyomány, scientometria) kiemelkedő hazai területet támogat preferáltan. Ugyanakkor a komprehenzivitást a súlyozási versengés közben elfeledjük. Elfeledjük két értelemben is. Elfeledkezünk a fenntartó kutatások jelentőségéről. Egy nemzeti felsőoktatást nemzeti nyelven működtető ország nem teheti meg sem azt, hogy nem foglalkozik például kutatási szinten a hazai faunával, sem azt, hogy nem foglalkozik például űrkutatással. A jövőnk, fennmaradásunk ezen a komprehenzivitáson is múlik. Elhanyagoljuk a komprehenzivitást a tekintetben is, hogy a megítélésekben – legyen szó egyénekről vagy intézményekről – például a tankönyvek s a monografikus munkák háttérbe szorulnak vagy egyenesen kiiktatódnak a rendszerből. Ezzel a kísérleti természettudományok vagy a hagyományos mikrofilológia egyedi közleményeit tesszük az egyetlen mintává és mércévé. Igen veszélyes trend, és itt a bölcsészeti és társadalomtudományoknak kellene igencsak felemelniük szavukat a szintetikus művek és monografikus feldolgozások védelmében.

A Máté-hatás és finomításai – pénz, hírnév és emberi tényezők

Az elv a bibliai helyre utal. A tudományra vonatkoztatva azt jelenti, hogy a tudomány a kiválóak privilegizálásán keresztül fejlődik.

Maga a Máté-hatás a Máté evangélium híres részére utal ironikusan: „Mert attól, akinek van, még adnak, hogy bőven legyen neki; akinek meg nincs, attól még amije van is, elveszik." (Mt 25, 29.)

Robert K. Merton számos nagy hírű tudóssal készített interjúalapú kutatást összegezve mutatott rá arra, hogy ez a hatás érvényes a tudományban is (Merton 1968, 1988, 2002). A nagynevű emberhez áramlik a hírnév és a források. A Máté-hatás a tudományban úgy érvényesül, hogy a tekintélyes kutató sokkal könnyebben kap hírnévnövekményt (például egy sokszerzős közlemény nyomán), ma meg azt látjuk, hogy könnyebben nyer el erőforrásokat, pénzt is. Ennek a szomorúnak tűnő elvnek

nagy pozitívumai is vannak. Ez eredményezi az erőforrások koncentrációját és a tehetség áramlását az izgalmas, vezető, új helyek irányába.

A kiindulópontját alapvetően a produktivitás és az elismertség hatványfüggvényei jelentik, vagyis az, hogy maga a teljesítmény sajátos egyenetlenséget mutat (Merton 1988). Ez a nevezetes statisztikai alapjellemzője a tudománykreativitásnak, amelyre Lotka-törvényként (Lotka 1926) szoktunk hivatkozni. Ez azt jelenti, hogy kevés kiemelkedően produktív, kevés nagy outputú személy van. Kevés tudós van, aki sok dolgozatot ír. Az *n* cikket szerzők száma $1/n^a$ az egycikkesekhez képest, ahol $a \sim 2$. Vagyis a két cikket írók száma negyede, a három cikket íróké mintegy 10 százaléka az egy cikket írókénak.

Ebből állandó feszültség keletkezik. A valódi kiválóság hatványfüggvényt követ – kevesen vannak a kiválasztottak –, a társadalmi gyakorlat, mind a menedzsereké, mind a tudósoké azonban szeretne a normális eloszlás lágyabb medrében működni. Két dolgot tesz, mintegy a béke érdekében.

1. *Relativizálja a kiválóságot*, felteszi, hogy sokkal többen tartoznak a kiemelkedők közé, mint a valóságban. A valóban kiválóak egy része ez ellen lázad, s így keletkeznek olyan áldatlan viták, mint itthon a Szabó Csaba-affér (a lázadó saját álláspontjára lásd Szabó 2006). Ennek társadalmi gyakorlatára nálunk is voltak példák. Az egykori Széchenyi Professzori Ösztöndíj kezdetben a Máté-hatást követte, amikor azonban a harmadik évben már 1500 kiválót talált, ez erősen megkérdőjelezhető volt.
2. *Kompenzálja a kevésbé sikerest* – azért, hogy a rendszerben tartsa, hiszen sok szorgos kézre van szükség, vagy azért, hogy csökkentse a feszültségeket.

Mindkét gyakorlat társadalmilag indokolt, ugyanakkor állandóan időzített bombaként ketyeg, ahol néha elkerülhetetlenül kiborul a bili, miközben a közepesek suttogó propagandával morognak a valóban kiemelkedők (vagy a valóban belterjesen jutalmazottak) túljutalmazottsága felett, sokszor protekcionista, korrupt rendszer benyomását keltve. Sok vita kíséri azt is, vajon az életkori és migrációs, visszatelepítési preferenciák adott időben éppen a Máté-hatás érvényesítői vagy kompenzálói (Patkós 2014). Nem szabad elfelednünk azonban, hogy nem csupán a tudományos munkaerőpiac, hanem az értékelés nemzetközivé válása is fontos tényező. S ebben sok még a hazai pótolnivaló – hogy eufemisztikusan fejezzem ki magam. A vezetők, menedzserek felelőssége itt abban mutatkozik meg, hogy legalább azt biztosítsák, hogy aki privilégiumokat kap, valóban kiváló legyen, s ebben támaszkodjanak a nemzetközi értékelésre. Vagyis sose érvényesüljön kiemelkedőn a gyenge, még ha az összes vélt kiváló nem is kaphat meg min-

dig mindent. Ezt igazából olyan menedzserek tudják biztosítani, akik (valamikor) maguk is menő játékosok voltak, ismerik a pálya emberi feszültségeit.

Mindennek van egy sajátos, a régiónkra jellemző feszültsége is, amelylyel a vezetésnek szembe kell néznie. A hagyományos modell a kiválóak mandarin kultúrája, amelynek ideáltípusa szerint minden szinten tudósként kiválóak a vezetők, a tanszékektől a dékánokig és rektorokig. Még ma is bennünk él, hogy a nem kiváló tudós vezetőket karrieristáknak vagy politikai ejtőernyősöknek tartjuk. Pedig ez nem triviálisan van így.

A vezetők minden szinten lehetnek odaadó, de nem a legkiválóbb kutatók. Az amerikai „departmentális" modellben a tanszékek és az egyetem vezetése is elsősorban menedzsmentkérdés: oktatás- és kutatásszervezési funkció, és nem irányadó, mintaadó váteszi vezetés. A menedzserek világa kézenfekvően az utóbbi mellett áll. Ugyanakkor vigyáznia kell arra, hogy az így preferált vezetői ne csak ne tűnjenek mindenhová beilleszthető és beilleszkedő karrieristának, hanem ténylegesen ne is legyenek azok.

A Máté-effektus teremtette keretben másodlagos folyamatok is elindulnak. A vonzó emberek és helyek attraktorok lesznek, s a Lotka-törvény például a hivatkozásokban még jobban érvényesül. Ez eredményezi többek között a centralizált országokban a Párizs- vagy Budapest-központúságot, ami ellen azután a tudománypolitika kompenzáló küzdelmet folytat.

A Máté-effektus kettős hatású. Az első hatás az *előnyök kumul*álódása, ezt Robert Merton mutatja be Zuckerman felmérései alapján (Merton 1988, 617.)

a) *A pénz egyenlőtlenül oszlik el.* Az Egyesült Államokban 1981-ben a központi támogatás 28 százalékát tíz egyetem kapta.
b) *Egyenlőtlen a vonzás a fiatalok felé.* Az USA-ban az országos ösztöndíjas PhD-diákok kétharmada 15 egyetemre járt.
c) *A dicsőség is egyenetlen.* Az amerikai Nobel-díjasok 49 százaléka öt egyetemen dolgozott: Harvard, Columbia, Rockefeller, Berkeley, Chicago. (Ez természetesen az 1950–1960-as évek világa.)
d) *A kiválóságot meg is tartják.* A jövendő Nobel-díjasok 70 százaléka ott marad, ahol a PhD-t szerezte, míg általában ez az arány csak 28 százalék.
e) *Az intézményi kiválóság vonzó.* A Nobel-díjasok egyharmada öt éven belül az említett öt egyetemen találja magát.

Merton elemzésében azonban vannak a Máté-hatást ellensúlyozó ellenfolyamatok is: miért nem korlátlan az előny és a hátrány összegződése (Merton 1988, 618.), miért nem a Harvardon van az összes Nobel-díjas, miért megy el Békésy György a Nobel-díjjal Hawaiira?

Az ellensúlyozó tényezők egy része pszichológiai. Az intézményen belüli emberi versengés és összeférhetetlenség a tehetség verbuválása és megtartása ellen hat. „Egy adott kutatási terület hány fő mozgatója képes hatékonyan dolgozni egy adott helyen? Lehet, hogy egy elvont szinten jó dologból kicsit sok van egy helyen?" (Merton 1988, 618.) Az utóbbi harminc évben ennek hatását a vidéki egyetemek felfutásában és új szakok létrejöttében idehaza is jól láttuk. Nemcsak az új helyek voltak vonzók, hanem a régiek is taszítóak.

A másik tényező az intézményeken belüli egyenlőtlenségek hatása. „Még a gazdag egyetemeken is vannak tengődő tanszékek. Ez lehetőségeket teremt a sokkal kisebb erőforrásokkal és hírnévvel rendelkező intézmények számára. Szerény erőforrásaikat bizonyos területekre és tanszékekre összpontosíthatják, s így viszonylag vonzó mikrokörnyezetet teremtenek a területen az első osztályú tehetségek oda vonzására (Merton 1988, 619.).

A harmadik tényező a később még előkerülő biztonság. A biztonság mint motivációs tényező ellene dolgozik a Máté-hatásnak. (Inkább ott maradok, ahol biztos a helyem.)

Ezek a tényezők általános tendenciák. A mi közegünkben azonban a Máté-effektus és az ellenténye zők sajátosan érvényesülnek. A központosított rendszerben a központi erőforrások felelőssége egyszerre a Máté-hatás érvényesülni hagyása – a naiv egyenlősdivel szemben –, ugyanakkor az ellenténye zők működésének támogatása. Ez összekapcsolódik a *regionális kérdésekkel* és *a Budapest-központúsággal* is. Az uniós források – amikor többnyire kizárják a központi régiót – éppen a Máté-hatást kompenzálják. Ez üdvözlendő törekvés. Emellett azonban arra is törekedni kellene, hogy az új felsőoktatási és kutatási strukturális forrásokhoz való hozzáférést a kedvezményezett konvergenciarégiókban megfelelő személyi fejlesztésekhez kössék. Törekedjen a tudománypolitika arra, hogy ahová a pénz megy, oda menjen a tudás is.

Verseny és biztonság

A tudós életét sajátos társas kontextus és egy ennek megfelelő társadalmi mozgató rendszer irányítja. Ennek lényege – mint a következő fejezetben szó lesz róla – a társak általi elismerés (peer recognition). Ez versenyt teremt, aminek során a kiemelkedésnek számos lehetősége – elsőség, hivatkozás, meghívások stb. – adódik, de mindegyik különlegessége, hogy magukat a mércéket a tudós közösség hozza és változtatja. A

tudománypolitika egyik dilemmája, hogy mindig szeretne beavatkozni ebbe a folyamatba. Ennek a közvetlen módszerei meglehetősen durvák, gondoljunk az 1950-es évek magyar tudománypolitikájára. Az 1970-es évektől a tudósok egyik része a döntési központ közelében akar maradni, másik része – például a pszichológusok – azt próbálja bizonyítani, hogy az ő szférája „nem a felépítmény része", tehát nem tartozik az érdek vezérelte közvetlenül irányítandó területek közé. Ma a helyzet szubtilisabb. A menedzser szelektál a mutatók között, hogy úgy érezze, övé a kontroll, és eközben tisztában van vele, hogy a kutató is mindig csak lokális és azonnali maximumokra törő és azonnali profitmaximalizáló lény. Pedig – mint Herbert Simon klasszikus kutatásai óta tudjuk – az adminisztratív rendszerek és maga a tőke világa sem profitmaximalizáló, mindig csak kicsit jobbat szeretne a korlátozott racionalitás elvének megfelelően (Simon 1982).

Van azonban egy további jelentős mozzanat. A teljes kutatói életpályában *maga a biztonság is fontos motiváló tényező és a jutalmi rendszer része kell, hogy legyen.* Kétségtelenül bírálható a hazai rendszer a(z egykor) kezdettől (megvolt) meglévő biztonsággal, de ez az elem a teljes életpályából nem iktatható ki. 2011-ben Zemplén Gáborral vázoltuk e kettő – verseny és biztonság – viszonyát. „A vonzerő … nem vattázott utat jelent, hanem szigorú előrehaladási kritériumokat és magas belépési küszöböket. Mind a társadalom, mind a fenntartók ezt várják el a tudománytól. Az egyetem és a kutatás világa a nagyra törő teljesítményorientáltak s nem a »majdcsak megleszek valahogy« emberek világa. A szigorú kritériumok az ilyen embereket vonzzák, a szigor nemcsak szelektál, de vonz is." (Pléh–Zemplén 2011, 6.)

A verseny és biztonság összekapcsolásának van egy tudománypolitikai és tudományirányítási oldala. A hazai kutatási rendszer egészében meg kellene teremteni a *bejutási versenyhelyzetek* világát. A sokat hivatkozott és sokat becsmérelt teljesítményindikátorok kevéssé kapcsolódnak össze az állásokért folyó verseny kérdésével. Ebből a szempontból érdemes áttekinteni a különböző sikeres gyakorlatokat a különböző életszakaszokban bekövetkező véglegesítéssel. Egészen más a német, az angolszász, a francia helyzet.

Hadd illusztráljam a feszültséget egy példával a saját területemről (Pléh 2011). Mint az *1. ábra* mutatja, a rendszerváltás utáni évtizedekben kinevezett új egyetemi tanárok között a kísérleti pszichológiában a magasabb tudományos cím nagyobb produktivitással és láthatósággal jár együtt a cím odaítélése után is. Az ehhez hasonló adatoknak visszacsatoló erejűeknek kellene lenniük az egyetemek kinevezési gyakorlatában. A különböző helyzetek kompromisszumainak oka a két minőség

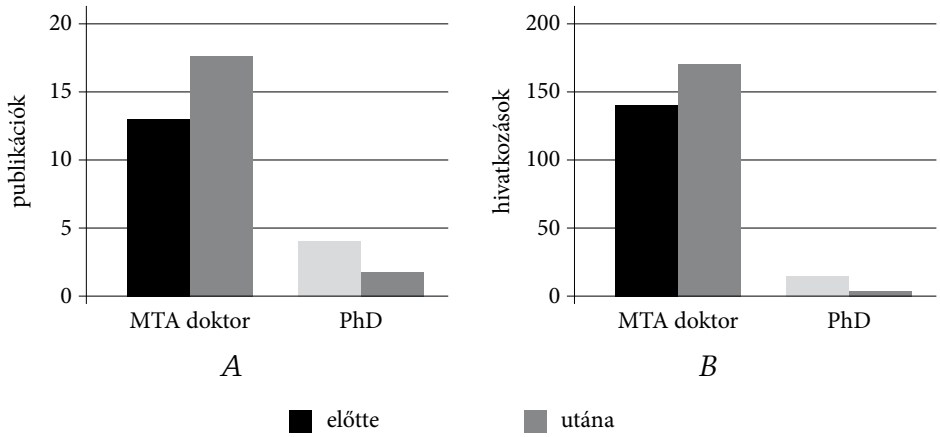

1. ábra
Publikációs teljesítmény (A) és hivatkozottság (B) a kísérleti pszichológiában az MTA doktora címmel rendelkezők és nem rendelkezők között

elv közötti küzdelem. Az egyik az, hogy – például a doktori iskolák, mesterszakok előírásai miatt – kell a professzor a szak, tanszék, iskola minősítéséhez. A másik minőség elv viszont azt érinti, hogy milyenek ezek a professzorok.

„Az egyetemi tudósközösség a XIX. századtól jellegzetes piramis-struktúrában intézményesült. Maga a teljes modell kibontakozása egy évszázadig tartott, és a folyamatos szelekció a résztvevők egy részét kiszorította a rendszerből, egy részét pedig egy magasabb fokozatba juttatva jutalmazta, nagyobb erőforrásokat és presztízst biztosítva, határozott idejű munkaviszony helyett határozatlant létesítve...

A biztonságot jelentő és a kompetitív mozzanatok megfelelő arányát és szereplőkhöz rendelését a klasszikus modellben is nehéz jól meghatározni. A XIX. és XX. században azonban ennek feszültségei diszciplínák, például a kísérleti pszichológia, a pszichoanalízis, a biokémia megszületéséhez vezetnek: ha kiszorulok a professzúrából, új piramist is létrehozhatok. A klasszikus piramis-struktúra az oldalirányú terjeszkedéssel az innovatív kutatás egyik ösztönzője volt, miközben belátható életpályamodellként működött." (Pléh–Zemplén 2011, 7.)

Természetesen a verseny több módon is elképzelhető. Vannak egyetemi rendszerek, ahol az intézményen belüli versengés alacsony, ugyanis nemigen lehet valaki professzor ott, ahol tudományos szocializációját kapta. A magyar rendszer nem ilyen, alapvető jellemzője az intézményen belüli előrehaladás, a munkahely-konzervativizmus. Ez magával hozza az intézményen belüli versengést. Az intézményen belüli ver-

sengés azonban csökkenti az intézményen belüli kooperációt – ennek kezelésére nehezen találunk jó példát hazánkban. A hazai tudomány helyenként elég kicsi ahhoz, hogy konkurálás helyett a színfalak mögötti megállapodásokat támogassa, így lényegében kartellek és monopóliumok kialakulásának kedvezzen.

Mindez a jelenleginél sokkal kiszámíthatóbb, a tudományos és oktatói emberi erőforrásokra figyelemmel lévő vezetést kíván meg. Ha marad ugyanis a munkahely-konzervativizmus, a verseny emberi tényezőinek kezelésére éppúgy szükség van, mint – visszatérve az életpályákra – a többféle kijutási és továbbjutási lehetőség alternatíváinak kialakítására.

Az intézmények fontos feladata az állandóan érvényesített világos értékelés, valamint a véglegesítés magas teljesítményhez kapcsolása. A verseny a biztonságért magasabb kritériumokkal ösztönözhető, ám ehhez meg kell találni a biztonságot jelentő és a kompetitív mozzanatok megfelelő arányát és szereplőkhöz rendelését.

A tudósok itt maguk is világosan képviselhetnek értékelveket, amelyek nem mindig vonzók a menedzser számára. Tudom, hogy itt idealista vagyok, de e téren szükség lenne az érintettek világos értékképviseletére.

a) Segítsük egymást a minőség elv képviselete miatti megfélemlítés elleni küzdelemben!
b) Támogassuk minden tekintetben a mobilitást!
c) Álljunk ki saját intézményeinkben a nyitott bírálatokért és a nyitott alkalmazási gyakorlatért!
d) Tartsunk össze a belterjességgel és a középszerrel szemben!
e) Őrizzük az átfogó tudást!

A mai fragmentált tudásrendszerek világában az a sajátos közép-európai többlet, amivel mi érvényesülni tudunk, a *nagy perspektívák megőrzése*. A fiatalabb nemzedék felé közvetítenünk kell az átfogó, komprehenzív tudás eszményét. A tudós ebben a párbeszédben a megmondó ember helyett legyen a szenvtelen szembenézés, a világos hang és a racionális érvelés értékrendszerének képviselője (Pléh 2011).

Maga a sokat hivatkozott *mutatók kérdése* nem triviális az egyénekre vonatkoztatva (sem). Bár úgy tűnik, az az optimális helyzet, ha az intézmények hosszú időn át stabil kritériumokat alkalmaznak, ennek vannak hátulütői: ha p*éldául* ez az összegzett impakt faktor, akkor egy idő után a tudósok nem tudást, még csak nem is cikkeket, hanem impakt faktorokat fognak termelni, arra törekszenek. Lehet érvelni amellett – *é*s ezt többen meg is teszik –, hogy a mutatófetisizmus nemcsak jelképi probléma, hanem valóban eltorzíthatja a teljesítést, ezért nem ördögtől való, ha a vezetés időnként – *öt-tíz* évenként – változtat a preferált mutatókon, vagy kompozit mutatókat alkalmaz, amelyek önmaguk is egyensúlyt tartanak.

Továbbá a mutatókra koncentrálás elveszíti az integratív személyeket, azokat, akik tisztán a tudásra törekszenek, azokat, akik kiváló tanárok *és* így tovább. Ezért is fontos például, hogy a megítélők, p*éldául a pályázati zsűrik valóban vállalják sajátként a véleményüket, ne rejtőzzenek mutató*k és számok mögé, *é*s saját *véleményük a pályázók munkájával való valós megismerkedésen (fontosnak tartott cikkek elolvasásán) alapuljon.*

Dorothy Bishop, a kiváló nyelvpszichológus fejtette ki ezeket az aggodalmakat, mind a magas impakt, mind a sok pénz tekintetében. „Az a rendszer, amely a magas impaktú publik*á*ciókat s a sok pénzt hozó pály*ázatokat értékeli*, azokat jutalmazza, akik elérik ezeket a célokat, s akiknek jól felfogott érdek*ük* a status quo fenntartása. Lehet, hogy éppen azokat űzzük el, akiket meg kellene tartanunk: azokat, akiket a tudomány önmagáért érdekel, s nem mint a személyes előrehaladás egyik útja. Ha egy kutatónak lehetősége van választania a között, hogy részletesen beszámoljon munkájáról egy közepes színvonalú újságban, vagy egy rövidített változatot közöl a problémás részeket kihagyva egy nagy impaktú lapban, sokan érzik úgy, hogy karrier-öngyilkosság lenne az első lehetőséget választani." (Bishop 2015)

Sok technikai gond van a mutatókkal és ezek eltéréseiről a szakmák között. Mint Yves Gingras rámutat, itt számos belső probléma van jelen (Gingras 2014). Maga az impakt faktor lekezeli a specifikus, úgymond, területeket. Nem lehet sok idézetet szerezni a magyar gombák, a perui magaslati fiziológia vagy a finnugor igeragozás tanulmányozásával. Az impakt az általános területeket preferálja. Maga az impakt faktor kétéves idézési ablakra való számolása is igencsak torzít. Ha például hatéves ablakot veszünk, máris kiegyenlítődik számos társadalomtudomány és a természettudományok idézési mintája. És emlékezzünk arra is, hogy az 1950-es években Liszenkót többet idézték, mint James Watsont és Francis Crickot_– de mégis az utóbbiak kapták a Nobeldíjat. Mégpedig azért, mert a tudósok nem mindenben divatmajmok. Értékeket követnek, s ezt kellene figyelembe vennie a menedzseri tudománypolitikának is.

A verseny és biztonság tényezői

1. *Életkori kérdés.* Meddig legyen bizonytalan a fiatal? A mai sokat bírált amerikai posztdoktori és egyéb, *például* pályázati alkalmazások igen hosszú ideig bizonytalanságban tartanak. Mind a vezetéspszichológia, mind a kutatói állomány stabilizálásának érdeke azt kívánná,

hogy álljon meg a „töredékes állások" terjedése. Negyvenéves korra stabilizálódni kell, a stabilitáshoz vezető rendszerszerű (tenure track) állásokat 30-35 éves korban kellene betölteni (the tenure debate…, the disposbale academic).

2. Azt, hogy a *foglalkoztatottak hány százaléka legyen véglegesített*, csak a jutalmazási és szelekciós modell részeként van értelme meghatározni, mind a jelenlegi foglalkoztatást, mind a best practice példákat („tenure-track" intézménye, a véglegesítettek körülbelül 20 százalékos aránya stb.) figyelembe véve.

3. Mi a *véglegesítés haszna?*

a) *Politikai tolerancia*. Ami számos területen nemcsak emberi jogi kérdés, hanem a szakmai fejlődés egyik biztosítéka is.
b) *Integratív,* időigényes munkák születése.
c) *Mintaadás,* irányítás.

A jutalmazó rendszer és válsága

Robert Merton világosan megfogalmazta a modern tudomány etikai elveit, azokat a személytelen mozzanatokat, amelyek a XVII. század óta fokozatosan eluralkodva irányítják a vizsgálódást – egyetemesség, a tudás köztulajdon, érdekmentesség és a hivatásos szkepszis, a kartéziánus módszeres kétely. Ezeket mindig érvényesítjük – egymással szemben. Mert eközben a tudomány egy versengő világban mozog, ahol a verseny közben kiharcolt elismerés a legfontosabb mozgatóerő. Merton szerint rekonstruálható a tudósok mozgatórendszere. Igazából a dicsőség vezet, „… mivel a kortársak általi pozitív elismerés a tudomány alapvető külső jutalma [a belsőt a kognitív örömök adnák, P. Cs.], minden egyéb külső jutalom, mint az előrelépés a hierarchiában, a tudománnyal kapcsolatos tevékenységekből származó jövedelem, a kiterjedtebb hozzáférés az emberi és anyagi tudományos tőkéhez, mind ebből származik". (Merton 2002, 621.)

Mi motiválja egyáltalán az oktató kutatót abban, hogy kortársainál szerényebb jutalmakért, sokszor szórakozást, családot és sokféle örömöt félretéve (kissé vagy nagyon), megszállottan keresse és terjessze, tanítsa az igazságot? Alapvetően az „érdektelen kíváncsiság", egy belső, intrinzikus tényező, valamint két extrinzikus tényező, a biztonság és a szimbolikus elismertség és hatalom igénye mozgatja. Egy állásajánlat vonzó lehet a kíváncsiságot mozgató kihívásai (és ezzel járó szabadsága), biztonsága vagy a jó munkahelyi és szakmai közösség miatt is. Nemcsak a pénz, hanem ezek a kevéssé tekintett egyéb tényezők is befolyásolják,

hogy kutatóintézeti vagy egyetemi állást vállal-e valaki (Pléh– Zemplén 2011).

Hogyan lépjen a tudományos közösség egésze úgy, hogy közben autonómiánkat mind intézményi, mind személyi szinten szeretnénk minden beavatkozástól megvédeni, s minden szabályozást úgy élünk meg, mintha az a tudomány tartalmába avatkozna bele? Hogyan valósítható meg – a finanszírozói oldal és a munkavállalói oldal számára is elfogadható módon – a jutalmazás és a szelekció?

Idekapcsolódik a jutalmazó rendszer válsága. Számos pszichológus és tudományszervező elemz*ése szerint* a kizárólagos verseny – amellett, hogy elveszíti az áttekintést – torzuló mozgató rendszert eredményez. Olyat, amelyben a csalás, a gondok elhallgatása *már nem ritkaság, hanem promóciós kikényszerített lépések lesznek.*

A jutalmazás kérdésköre – miközben elvileg egy szelekciós modellt képvisel – nem foglalkozik azzal, hogy az életpálya mely részein és hogyan is megy végbe a szelekció. Hova menjen a nem teljesítő, és mi történjen a nem teljesítő intézményekkel? A társadalmi preferencia a szavakban „jaj a legyőzötteknek", de a tettekben a visszatérő kompenzáció. A tudósok és a menedzserek valódi, nem nagypolitikai, hanem tartalmas együttműködése során végig kell gondolni, hogy a kutatók és az intézmények szintjén hogyan kezeljék a különböző szinteken újra megjelenő verseny veszteseit. Mindenképpen el kell kerülni azt a csapdát, amit Régis Debray, az egykori balos újságíróból lett médiakutató úgy fogalmaz meg, hogy a mai kor lényege, hogy nemcsak elvesz mindent a legyőzöttől, hanem közben meg is alázza (Debray 2010).

A táblázat csupán a gondolkodást kívánja segíteni, amikor szembeállítja egymással a tiszta tudóst és a menedzsert, akiknek valami szintézisre kell jutniuk a továbblépés érdekében.

Autonóm tudósok	**Menedzserek**
Tiszta megismerés	Hasznos tudás
Kíváncsiságalapú	Érdekalapú
A verseny vezeti	Belterjes
Biztonságra törekszik	A biztonság lustít
Átfogó megoldások	Lokális megoldások
A pénz csak eszköz	A pénz a cél

Irodalom

Bishop, Dorothy 2015: The big grants, the big papers: are we missing something? *Times Higher Education Supplement*, január 15. (http://www.timeshighereducation.co.uk/comment/opinion/the-big-grants-the-big-papers-are-we-missing-something/2017894.article).

Debray, R*égis* 2010: *Dégagements. Párizs*, Gallimard.

Gingras, Yves 2014: *Les dérivés de l'évaluation de la recherce. Du bon usage de las biliométrie.* Párizs, Rasions d'agir.

Kampis György–Soós Sándor–Gulyás László 2011: A magyar tudomány intézményi szerkezete és kompetenciái, 2001–2010. A Thomson Reuters/ISI Web of Science adatbázisa alapján. *Magyar Tudomány,* 172., 955–962.

Lotka, Alfred J. 1926: The frequency distribution of scientific productivity. *Journal of the Washington Academy of Sciences,* 16., 317–324.

Merton, Robert K. 1968: The Matthew Effect in Science. *Science,* 159., január 5. 56–63.

Merton, Robert K. 1988: The Matthew Effect in Science, II. Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property. *Isis,* 79., 606–623.

Merton, Robert K. 2002: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.* Budapest, Osiris.

Patkós András 2014: A féloldalas tudománypolitika és meghaladásának esélyei. *Magyar Tudomány,* 175., 54–61.

Pléh Csaba 2006: *A tudomány szabadsága a pénz világában.* Élet és Irodalom, május 26., illetve *Magyar Tudomány*, 7., 879–885.

Pléh Csaba 2011: A magyar kísérleti pszichológia fejlődési íve 1950–2010 között. *Magyar Pszichológiai Szemle,* 66., 669–693.

Pléh Csaba–Zemplén Gábor 2011: *Az oktatói-kutatói életpálya és az egyetemek.* Élet és Irodalom, 55. 8. február 25. 6–7.

Pléh Csaba–Fábri György–Radácsi László 2006: *Az átalakuló Akadémia: háttér és távlatok az MTA reformfolyamatában. Magyar Tudomány,*12., 1510–1535. (http://www.matud.iif.hu/06dec/12.html)

Schubert András–Vasas Lívia 2010: Magyarország és a szomszédos országok publikációs és idézettségi mutatószámai nemzetközi összehasonlításban a National Science Indicators (Thomson Reuters) és a Scimago (Elsevier) adatbázisok alapján, 1996–2007. *Magyar Tudomány,* 171., 825–830.

Silver, Howard J. 2014: *How Ronald Reagan Helped Advance Social Science*. (http://www.socialsciencespace.com/2014/06/howard-silver-post, utolsó letöltés: 2014. június 20.).

Simon, Herbert A. 1982: *Korlátozott racionalitás.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Szabó Csaba 2006: *Kamikaze molekulák.* Budapest, Typotex.

2014. évi LXXVI. törvény a tudományos kutatásról, fejlesztésről és innovációról. *Magyar Közlöny,* 2014, 168.

The disposable academic. Why doing a PhD is often a waste of time. *The Economist,* 2010. december 16. (http://www.economist.com/node/17723223).

The tenure debate (near and afar 1995–1997) (http://www.mbbnet.umn.edu/td/).